

ERIK ENSTRÖM

BYGGNINGSGRUNDET-DEL I BIRKAS SJÖFÖRSVAR ?

Kort rapport om ett nyfynd i Björkfjärden, Adelsö sn
i Uppland

Under senhösten 1983 i samband med en studiecirkel i marinarkeologi för sportdykarklubben LM-Dyk i Stockholm gjorde undertecknad en, kanske inte sensationell, men ändå märklig upptäckt.

Medlemmar ur sportdykarklubben hade då tidigare föreslagit att vi tillsammans under vintern skulle studera något lämpligt undervattensprojekt med arkeologisk anknytning. Valet föll på den av Catharina Ingelman-Sundberg beskrivna pålkransen utanför gamla hamnen vid Birka på Björkö i Mälaren. Rapport från Catharinas undersökning finns i ATA, men också publicerad i Fornvännen 1972:s 127-135.

Under förberedelsearbetet och i samband med studier av kartor över området uppmärksammades en grundklack i Södra Björkfjärden med det ovanliga namnet BYGGNINGSGRUNDET. Grundet, som vid normalvattenstånd sticker upp några decimeter över vattnet är beläget 920 m i bäring 105 gon från triangelmärket på den lilla Ön Pingst. Till Björkö är närmaste avståndet 1250 meter räknat till Köpmanskär på södra Björkö. Från det välkända Ansgarsmonumentet på Björkö är avståndet 2800 m i S till SSV-lig riktning.

Namnet BYGGNINGSGRUNDET är mycket ovanligt. Vanligen har grund, av betydelse för sjöfart eller fiske, namn med syftning på form, sjöfart, djurliv, färg eller person. Även läget och namn på närbelägen plats ger ofta förleder i själva namnet. Byggningsgrundet leder tanken till en byggnad placerad på eller i närheten av grundet. Med byggnad måste sannolikt förstås någonting anlagt eller uppbyggt ovanför vattnet. Namnet återfinns på den ekonomiska kartan, i sjökortet och även på våra äldsta tryckta kartor från senare hälften av 1800-talet. Huruvida namnet återfinns på äldre kartmaterial är ännu ej undersökt.

Byggningsgrundet är som tidigare nämnts beläget i Södra Björkfjärden knappt 3 km söder om den välkända vikingatida handelsstaden Birka på Björkö. Grundet ingår som en uppstickande klack inom ett större grundare område av Björkfjärden. Detta grundare område är ca 2000 x 1000 meter stort (NNV-SSO) med ett genomsnittsdjup på ca 5 meter, viket skall jämföras med övriga fjärdens djup på 20-30 meter. Bottenbeskaffenheten är slät sand och lera. I norra delen av området är Gåsholmen.

För att förstå Byggningsgrundet ur strategisk betydelse, om vi nu antar att platsen har haft en funktion under vikingatid, citeras ur Adam av Bremen, senaste upplagan på Proprius förlag 1984, Adams första bok, kapitel 60. "Birka är götarnas stad och belägen mitt i sveonernas land, inte långt från det tempel som heter Uppsala och som sveonerna räknar som allra mest ansett när det gäller gudarnas dyrkan. Här bildar en vik av det hav som kallas det baltiska eller barbariska en hamn, som vetter mot norr och som är välkommen för de vilda folk som bor spridda runt detta hav, men som är mycket riskabel för dem som är oförsiktiga och obekanta med nejden. Ty invånarna i Birka hemsöks ofta av angrepp från de i trakten talrika sjörövarna, och då de inte kan stå dessa emot med vapenmakt, försöker de att med list bedra sina fiender. De har blockerat havsviken på en sträcka av över hundra stadier genom osynliga stenmassor och gjort infarten riskfylld lika mycket för sina egna män som för rövarna. Emedan denna ankarplats är den säkraste i sveonernas kustområden, brukar alla skepp, tillhöriga daner och norrmän såväl som slaver och sember och andra östersjöstammar, samlas där regelmässigt i och för nödvändiga affärer."

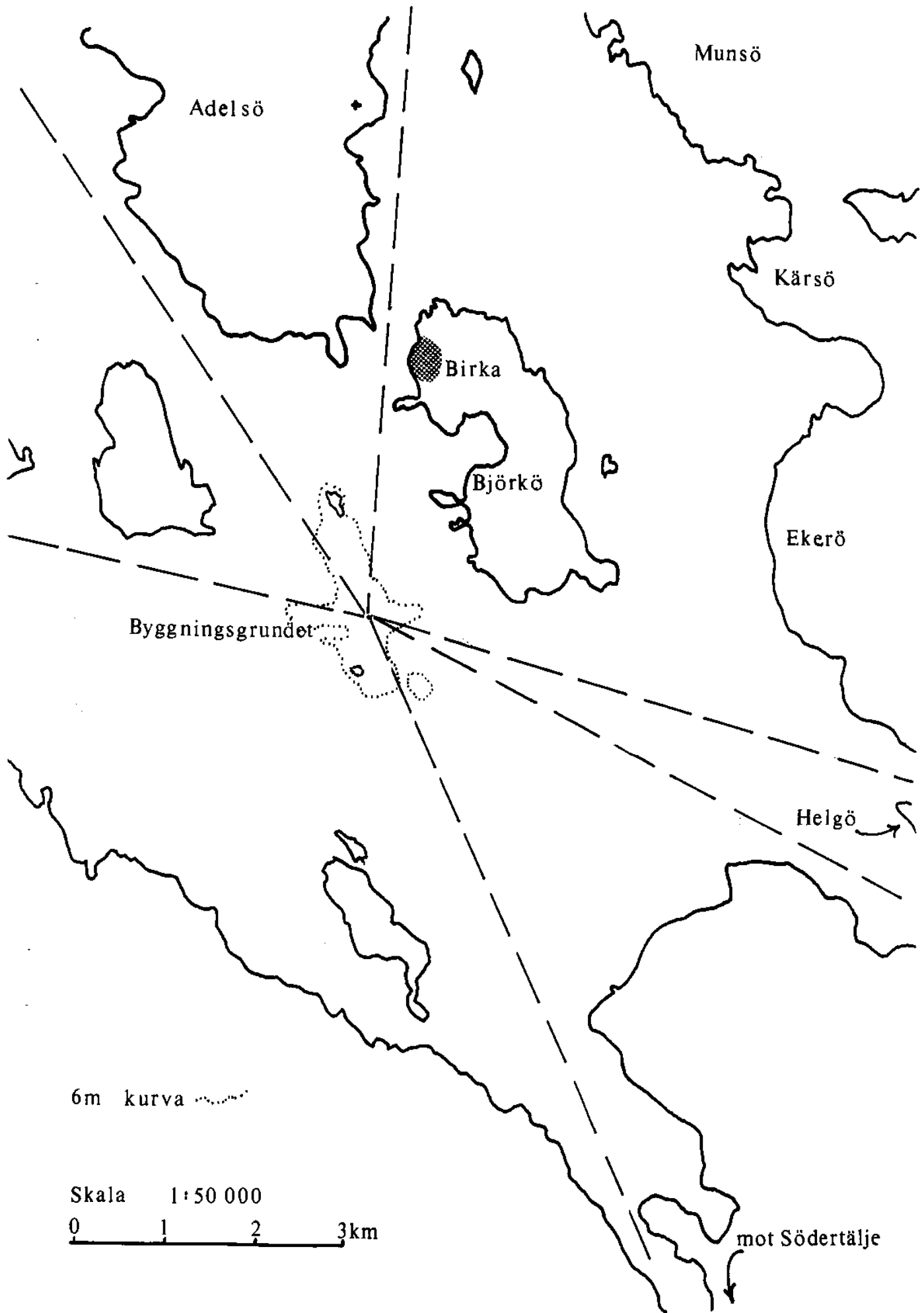
Det äldre måttet "stadie" härstammar från antikens Grekland och motsvarar ca 180-190 meter. Jmf stadion. Mäster Adams "100 stadier" motsvarar således en sträcka på knappa 2 mil. Uppgiften förefaller något överdriven, dock skall man minnas att de faktiska förhållandena i Björkfjärden runt Björkö är oundersökta.

Vid en fortsatt studie av själva grundklacken visade det sig att man från denna plats har en mycket lång och av uddar och öar ostörd sikt. I synnerhet efter de linjer som inlagts på kartskissen i skala 1:50 000, lika för sjökort eller topografiska kartan, och som dessutom väl sammanfaller med de flesta sjöleder som infaller i denna del av Björkfjärden. Den intresserade kan själv pröva med en linjal på t ex sjökortet. Möjligheten att kontrollera inloppen är längre än på här bifogad kartskiss. Dessutom bör tänkas en direkt förbindelse mellan Byggningsgrundet och handelsstaden på Björkö, en sträcka på 2800 meter, om vi med detta förstår Byggningsgrundet som platsen för en bevakad och väl placerad byggnad. Kanske ett framskjutet bevakningstorn. Ty även om det stämmer som Mäster Adam skriver: "de har blockerat havsviken...genom osynliga stenmassor", så är en blockering meningslös utan bevakning.

Efter en presentation av projektet beslöt gruppen att under sommaren 1984 i fält insamla kunskap om Byggningsgrundet i första hand och i andra titta närmare på den tidigare kända pålraden utanför hamnen.

Fältundersökningarna utfördes samtliga med hjälp av dykeri- och forskningsfartyget LAXEN, numera tillhörigt LM-Dyk i Stockholm. Undersökningarna föregicks av ett stort antal regelbundna träffar med dykargruppen. Till sammans och var för sig tillverkades all nödvändig utrustning för uppbojning av eventuella fynd, anskaffades kartor och studerades litteratur över området.

Totalt genomförde gruppen 8 arbetsmöten och tillbringades tre helger i fält under säsongen 1984. Sammanlagt har 15-20 personer varit knutna till projektet, varav ca 10 personer har deltagit regelbundet i arbetet. Förutom dykarklubben har även LM-Erikssons filmklubb deltagit vid förberedelse och under en fälthelg. Avsikten är att dokumentera arbetet i film.

Adelsö

Munsö

Birka

Kårsö

Björkö

Ekerö

Byggningsgrundet

Helgö

6m kurva

Skala 1:50 000

0 1 2 3km

mot Södertälje

Resultat efter fältsäsongen 1984

Byggningsgrundet utgörs av ett ca 50x40 meter (N-S) stort grundflak beläget i ytan och intill 0,5 meters djup vid normalvattenstånd. Områdets högst belägna del utgörs av en i V befintlig fast håll ca 25x15 meter (N-S). Omkring denna och särskilt i NÖ- och SÖ-kvadranterna är fyllning av i allmänhet 0,3-0,5 meter stor sten. Fyllningen är relativt jämn till sin karaktär och sluttar i kanten av 50x40 meters området skarpt ned till jämn sand- och lerbotten.

Uppmätningen grundar sig på ett polärt diagram uppgjort med en man i centrum av hållen, pejlande ett måttbandsförsedd dykarpar simmande runt områdets kant. Uppmätningen är behäftad med flera felkällor, varav den allvarligaste kanske ligger i densubjektivitet som åläggs dykarparet vid bestämning av fyllningens ytterkant. Uppmätningen skall givetvis göras om flera gånger på liknande sätt för erhållande av bättre precision. Vi kan dock redan nu konstatera att Byggningsgrundet ger ett starkt intryck av anläggning. Som skäl för detta kan anföras dels den väl samlade stenmängden med sin rasvinkel mot plan botten, dels den homogena stenstorleken 0,3-0,5 m stor.

Förutom själva grundet med sina stenmassor har ett område avsökts omkring grundet. Avsökningen, som ännu ej är avslutad, har utförts som cirkelsökning runt grundet.

I området S till Ö om grundet har löst liggande stockar påträffats på botten ca 5 meters djup. Samtliga hittills påträffade stockar är bearbetade konstruktionsdetaljer till någon form av byggnad. Ingen är till fartyg hörande timmer. Hittills har 10 konstruktionsdetaljer påträffats, alla dock utanför själva grundet och löst liggande på slät botten. Sambandet med grundet verkar klart, dock har ingen stock eller trädetalj påträffats i stenfyllningen. Längden på funna stockar och detaljer varierar mellan 1,80 till 6,90 meter, tre stockar är över 6 m långa och kan ha nått över vattenytan om man förstår dessa som pålade i stenfyllningen. Vattenytan stod under Birkas tid ca 4,5 - 5 m över dagens nivå.

De flesta stockarna utgörs av naturliga, barkade träd, troligen gran och tall, med huggna tappar eller avplanade i en

ände. Fler stockar har betydande hak och andra anliggningsytter, några med spår efter dymlingar och järnförband.

Fig förest Byggningsgrundets utbredning sett uppifrån

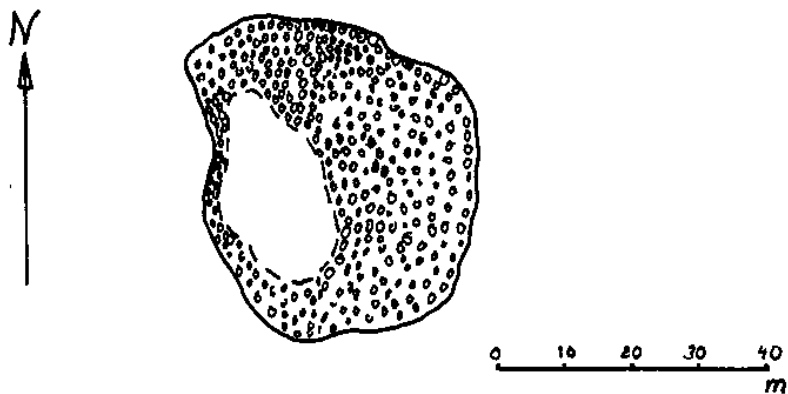

Fig förest urval konstruktionselement och detaljer på funna stockar

